

Orlai Petrich Soma: *Petőfi Debrecenben 1844-ben*
(A Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona)

OWAIMER OLIVER

EGY PETŐFI-ÁBRÁZOLÁS A BACH-KORSZAKBAN
ORLAI PETRICH SOMA:
*PETŐFI DEBRECENBEN 1844-BEN (1857)*¹

REZÜMÉ

Tanulmányom kettős hipotézisből indul ki: egyrészt abból, hogy a hazai illusztrált sajtó Bach-korszakban megfigyelhető fellendülése jelentős mértékben meghatározta a Petőfiről szóló társadalmi emlékezet alakulását; másrészt, hogy a Petőfi-ikonográfia vizsgálata a Petőfi-diskurzus olyan sajtótörténeti és gazdasági vonatkozásaiba is betekintést enged, amelyekre nem látunk rá a szépirodalmi, tudományos vagy kizárólag írásos publicisztikai forrásokon keresztül. Az írásom második felében a korszak egyik legjelentősebb Petőfi-ábrázolását elemzem, amely által reményeim szerint közelebb kerülhetünk a korabeli Petőfi-emlékezet kontextuális igényű megértéséhez.

KULCSSZAVAK: Petőfi Sándor emlékezete, Orlai Petrich Soma, Petőfi-ikonográfia, sajtótörténet, irodalmi kapitalizmus

ABSTRACT

A Representation of Petőfi in the Bach Era – Soma Orlai Petrich: Petőfi in Debrecen in 1844 (1857)

My paper raises a dual hypothesis. First, the beginnings of the evolution of Petőfi's social-communal memory are inseparable from the history of the illustrated press and its upsurge in the 1850s. Second, the examination of Petőfi's iconography also provides an insight into the press-historical and economic registers of the Petőfi discourse, which we cannot detect through fiction, science or written journalistic sources alone. In the second half of my paper, I analyze one of the most significant representations of Petőfi in the period which may bring us closer to the contextual understanding of Petőfi's memory of the time.

KEYWORDS: Petőfi's memory, Soma Orlai Petrich, Petőfi iconography, press history, literary capitalism

¹ A tanulmány az OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült. Megvalósulását a Technológiai Minisztérium és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap 2021–22-es Új Nemzeti Kiválóság Programja (ÚNKP) támogatta. Egyedi azonosító: UNKP-21-3-SZTE-165.

1. A Petőfi-emlékezet és az illusztrált sajtó

Petőfi emlékeztörténetének szabadságharc utáni kezdetei nem választathatók el az 1850-es évektől felívelő, itthon első virágkorát élő illusztrált sajtó történetétől. A Bach-rendszer fokozatos konszolidációjával párhuzamosan mennyiségi és minőségi emelkedés, valamint laptípusok szerinti differenciálódás kezdődött meg a hazai sajtótermékek kínálatában. Magyarországon a 18. század végi és reformkori előzmények után, az 1850-es években alakultak ki az igényes és nagy mennyiségű sajtóillusztrációk közlésének intézményes, személyi és technológiai feltételei: például a nyomdák és kiadók, a szakemberek és művészek megjelenése, valamint az olcsó és gyors grafikai sokszorosítás módszere. A jó minőségű kőrajzok (litográfia) és a tónusos fametszetek (xilográfia) elterjedésével általánossá váltak a hazai sajtóban is a képmellékletek, szöveg közé tördelt képek és a – tanulmányom központi tárgyát is adó – jutalomképek. E változások tükrében alakultak a képek hétköznapi használatának könnyű befogadást támogató alkotói és befogadói eljárásai, a verseny hatására erőteljesen professzionalizálódó piaci-gazdasági körülményei, valamint a sajtó nemzeti eszméket népszerűsíteni vágyó társadalmi-politikai közege.²

Önálló tanulmányt érdemelne a Petőfihez kapcsolódó, Bach-korszakbeli képek összegyűjtése és átfogó elemzése; azonban most csak egyetlen alkotást, Orlai Petrich Soma *Petőfi Debrecenben 1844-ben* című festményét, pontosabban annak sajtótörténeti kontextusát és szemantikai rétegeit kívánom alaposabban vizsgálni. A festményt érintő választásommal kapcsolatban érdemes előrebocsátanom néhány észrevételt. Egyrészt a mű technikai kivitelezését tekintve az egyik legszínvonalasabb s legnépszerűbb Petőfi-ábrázolás volt az 1850-es években. Másrészt tudomásom szerint az egyetlen olyan festmény a korból, amely emlékek és fantázia alapján, vagyis nem a szabadságharc előtti portrékat reprodukálva örökítette meg a költőt. Harmadrészt műfaji szempontból is figyelemreméltó az alkotás, hiszen – mint látni fogjuk – rokonságot mutat a kor számos népszerű képtípusával.

2. Az olajfestmény

A *Petőfi Debrecenben 1844-ben* a Pesti Műegylet júniusi-júliusi kiállítására készült, 1857-ben.³ A 147×111,5 cm nagyságú vászon olajfestményről

² RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó, történelem: Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2015, 9–18, 73–83, 152–262.

³ A sajtóforrásoknak ellentmond Orlai pénztárkönyve, amely valamiért 1856-ra helyezi a kép keletkezését. Ebből a szempontból azonban valószínűleg kevésbé megbízható a pénztárkönyv, hiszen egy évvel korábbra helyez más, egyértelműen datálható eseményeket is: például a *Petőfi Debrecenben* alapján készült litográfia kiadását vagy annak könyvárusi úton való forgalmazását. OSZK Kéziratár/Analekta Ol-Pap/4511, *Orlay-Petrich Soma személyi okmányai, pénztárkönyvei és üzleti iratai*; Hölgyfutár 1857. április 21, 403. Az alkotásra a továbbiakban rövidítve, *Petőfi Debrecenben* megnevezéssel utalok.

már a tárlat előtt, 1857 áprilisától tudósított a sajtó. Valamennyi kép közül Orlai Petrich Somaét emelték ki, amely tárgyából következően a kiállítás egészét népszerűsíteni tudta.

Festészeink egy része jelenen a jövő műtárlat érdekesítésén működik. A készülő képek közt lehetetlen, hogy egyről meg ne emlékezzünk, s ez *Orlay-Petrich* Soma „Petőfije”. A derék festész, ki többnyire történeti festményekkel foglalkodik, e műben oly genreképet készít, mely minden műbarátot, de különösen minden magyar embert, érdekelni fog.⁴

A mű az 1857. június 16-án megnyíló tárlat alatt is élénk dicséretben részesült. A sajtó fokozott érdeklődéssel tüntette ki, s elismerően írt róla. Általában megemlítették, hogy a kép versillusztráció Petőfi *Egy telem Debreczenben* (1844) című költeményéhez, emellett az arcmás hitelességét és a téma példaértékű hazafiságát méltatták.⁵ Ismereteim szerint kizárólag a Budapesti Hírlap és a Vasárnapi Ujság Kakas Mártonja (Jókai Mór) fogalmazott meg visszafogott kritikát a költő nem eléggé szegényes ruházatával és aránytalan anatómiájával kapcsolatban.⁶ Némely lap azt is kiemelte, hogy a Hölgyfutár szerkesztője, Tóth Kálmán megvásárolta a művet a kiállítás előtt. Jól jellemzi a korabeli véleményeket a Politikai Ujdonságok tudósítása:

A pesti műegylet jelen havi képtárlatában tárgyánál fogva is legnagyobb figyelmet gerjeszt egy kép, melly *Petőfi Sándort* ábrázolja a szerint, mint azt ő maga megírta „Egy telem Debreczenben” czimű költeményében. [...] mind a költő arczához, mind azon költeményben foglalt leíráshoz, melly után készült, teljesen hű. Festé Orlai Petrich, Petőfi egykori barátja. A nagybecsű kép Tóth Kálmán tulajdona. E kép bizonyára általános érdeket fog gerjeszteni, mi egyszersmind utmutatás hazai festészeinknek. Válaszszanak olly *hazai* tárgyakat, akár az élet, akár a történetből, mellyek a közérdeket felbirják ébreszteni.⁷

A későbbi vélekedések jóval szigorúbbak voltak a kompozíció megítélésében. 1874-ben Várady Antal az élethűség szempontjából kritizálta a művet a Fővárosi Lapoknak írt olvasói levelében: „Orlai Petrich olajfestetű képén egy vonás sincs Petőfiből.”⁸ E kritikára a festő válaszolt is, mondván, hogy művét eredetileg versillusztrációnak készítette, tehát Várady „nagyon tévedt, midőn azt mint arcképet bírálta.”⁹ 1880-ban, Orlai Petrich halálakor, Prém József elismerően írt róla: „E művön oly való költészet ömlik el, mint a milyen ama versben szól hozzánk. A köl-

⁴ Az idézet forrása: Divatcsarnok 1857. május 15, 230. Kiemelés az eredetiben. Mint látni fogjuk, elsőként a Hölgyfutár adott hírt a képről április 21-én: Hölgyfutár 1857. április 21, 403. Mindemellett a Nővilág is beszámolt a festményről: Nővilág 1857. május 24, 317–318.

⁵ Nővilág 1857. június 14, 367; Nővilág 1857. június 21, 382; Pesti Napló 1857. június 21; Politikai Ujdonságok 1857. június. 24, 234; Hölgyfutár 1857. július 2, 668; Kalauz, 1857. július 4, 13; Budapesti Hírlap 1857. július 8.

⁶ Budapesti Hírlap 1857. július 8; [JÓKAI MÓR], *Kakas Márton a műtárlatban*, Vasárnapi Ujság 1857. július 12, 271.

⁷ Politikai Ujdonságok 1857. június 24, 234. Kiemelés az eredetiben.

⁸ Fővárosi Lapok 1874. szeptember 5, 882.

⁹ Fővárosi Lapok 1874. szeptember 17, 921.

tőt ihlettel és igazsággal illusztrálta a festő.”¹⁰ 1909-ben a Pesti Hirlapban ugyancsak a hú ábrázolás hiányát kérték rajta számon,¹¹ s jóval később, 1972-ben, az alkotást az illusztráció műfaján keresztül, de a festő többi Petőfi-képe tükrében vizsgáló Rózsa György is leminősítette: „kvalitásaiban nem éri el a 48-as képet”.¹² Keserü Katalin a kép technikai kivitelezését marasztalta el, rávilágítva a korai s a későbbi fogadtatás közötti el-
lentét esetleges okaira: „Erősen és keményen színezett kép, mégis – témája miatt – sikeres volt.”¹³

Keserü szerint Orlai Petrich a korabeli lelkes sajtófogadtatás ellenére sem lehetett teljesen elégedett a művével. Erre utal az is, hogy 1867-ben újrafestette a kompozíciót.¹⁴ Ez a változat jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Elnöki Tanácstermét díszíti. A műnek ismerjük még három kisméretű másolatát, melyek a Petőfi Irodalmi Múzeum, a szombathelyi Schmidt Múzeum és a Kiscelli Múzeum tulajdonában vannak. Az 1857-ben kiállított alkotást a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.¹⁵

3. A litográfia (avagy Petőfi emlékének árucikké válása a sajtópiacon)

A Hölgyfutár 1858-as előfizetési kampánya

Egy 1846-ban megalkotott, s 1853-ban hatályba lépett császári pátens értelmében a *Petőfi Debrecenben* – az irodalmi művek kiadási jogaihoz hasonlóan – kizárólag az alkotó, Orlai Petrich tulajdona volt, tehát a szerzői jogaival is ő rendelkezett.¹⁶ A Hölgyfutár szerkesztője 1856 óta az irodalomtörténet-írásban leginkább Petőfi-epigonként ismert Tóth Kálmán volt. 1857 áprilisában írt először a hír szerint még készülő képről, sokat sejtető retorikai kérdéssel zárva tudósítását: „Ki ne óhajtáná birni e kedves képet, mely a műegyletnek bizonyosan egyik legbecsesb festmény-darabja leend?”¹⁷ A divatlap május 2-án újra tudósított a képről, melyet a beszámoló szerint a szerkesztő ekkor tekintett meg először.¹⁸

¹⁰ PRÉM József, *Egy magyar történeti festő*, Ország-Világ 1880, 323.

¹¹ Pesti Hirlap 1909. március 2.

¹² RÓZSA György, *Petőfi arca a képzőművészetben*, Kritika 1972, 17; Rózsa György munkássága úttörő jelentőségű a Petőfi-ikonográfia történetében. Lásd: RÓZSA György, *Petőfi képmásai (ikonográfiai tanulmány)*, Irodalomtörténet 1951, 207–217; FEJŐS Imre, *Széljegyzetek Petőfi ikonográfiájához*, Irodalomtörténet 1961, 320–322.

¹³ KESERÜ Katalin, *Orlai Petrics Soma (1822–1880)*, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1984, 60.

¹⁴ Uo.

¹⁵ A kompozíció változatairól: GALAMB Zsuzsanna szerk., *Orlai Petrics Soma (Mezőberény, 1822 – Budapest, 1880)*, ELTE Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2011, 182.

¹⁶ Az 1853-as törvényi rendelkezés: CSATSKÓ Imre, *Az 1852-ki május 27-ki Austriai birodalmi büntető törvény magyarázata, etc.*, Geibel Armin Bizománya, Pest, 1853, 406–411. A festmények, illusztrációk szerzőjogi háttéréről bővebben: RÉVÉSZ Emese, *A sajtókép mint kereskedelmi termék – az abszolutizmus kori illusztrált folyóiratok*, Magyar Könyvszemle 2009, 429–435.

¹⁷ Hölgyfutár 1857. április 21, 403.

¹⁸ Hölgyfutár 1857. május 2, 452.

Gyaníthatóan szintén ez idő tájt, májusban vagy júniusban kerülhetett sor a megvásárlására is 231 forint és 50 krajcár áron.¹⁹ (Viszonyításképpen elmondható, hogy a korban egy hivatalnoki átlagfizetés évi 800, egy irodaszolgái 250–300, míg egy tanítói évi 150 forint volt.)²⁰ A Nővilág maliciózus beszámolója szerint Tóth Kálmán csak „ily drága dolog vételével arányban nem álló pénztára megerőltetésével” tudta megszerezni az alkotást, s ezt emiatt „mint szent ereklyét, őrzi szerény lakásán.”²¹ Azonban a szerkesztőt Petőfi iránti rajongása ellenére sem pusztán műgyűjtői hajlamok vezérelték, s a képet a szélesebb közönség is megtekinthette a Műtárlat június 16-án induló, jelentős sajtóvisszhangot kapott havi kiállításán. Június 17-én és július 2-án a Hölgyfutár bejelentette, hogy megvásárolták Orlai Petrich festményét, melyet hónapok múlva be fognak mutatni a szélesebb közönségnek is.²² A napilap ígértét követően a tárlatról tudósító sajtócikkek egynémelyike nemcsak a kép tulajdonosváltásáról, hanem a Hölgyfutár jövőbeli jutalomképéről is informálta az olvasóit.²³

A napilap összelejtkezett újra a műlap ügyében, igazodva a nyaraló olvasók szokásaihoz.²⁴ 1857. október 17-én értesítette az olvasókat, hogy a jövő évi jutalomkép reprodukcióját a Műegylettel már többször is együttműködő Molnár József fogja készíteni; majd november 20-án bejelentették a műlap elkészültét,²⁵ mely valóban igen magas minőséget képviselt, ahogy azt a korabeli sajtó széleskörben elismerte.²⁶ A Rohn Alajos nyomdájában készült reprodukció részletes adatairól először a kissé részrehajló felhívás informálta az olvasókat november 28-án:²⁷ „nyomása pedig a legnagyobb royaliven, *kettős színnyomattal* eszközöltetett. Értéke 5–6 pftra tehető. E képet erősen fára göngyölve kapja meg minden előfizetőnk.”²⁸ A felhívás nemcsak a jutalomképet ígérte, hanem hogy az

¹⁹ A különös, kerekítetlen árszabás okai ismeretlenek. OSzK Kézirattár/Analekta Ol-Pap/4511, *Orlai-Petrich Soma személyi okmányai, pénztárkönyvei és üzleti iratai*.

²⁰ SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella, *Arak, méretek a 19. századi magyar történelmi festészetben*, Művészettörténeti Értesítő 2003, 107–110; RÉVÉSZ Emese, *A sajtókép mint kereskedelmi...*, i. m., 418.

²¹ A hangnem nem annyira Tóth Kálmánt, inkább a hazafias ügyekben passzívnak ítélt arisztokráciát célozta. „Legis jobb lesz, ha az írók megveszik a festők remekét, a festők meg előfizetnek az írók munkáira, főuraink meg jeles kopókat nevelnek... így aztán majd csak megélünk...” Nővilág 1857. június 14, 367.

²² Hölgyfutár 1857. június 17, 617; Hölgyfutár 1857. július 2, 668.

²³ Például Kalauz 1857. július 4, 381.

²⁴ A Hölgyfutár nyári hallgatásának és az előfizetők olvasási szokásainak lehetséges összefüggésére Szalisznyó Lilla hívta fel a figyelmet, köszönettel tartozom érte.

²⁵ Hölgyfutár 1857. október 17, 1039; Hölgyfutár 1857. november 20, 1159.

²⁶ Kalauz 1857. október. 24, 367; Kalauz 1857. december 12, 381. Vasárnapi Ujság 1857. december 6, 534; Vasárnapi Ujság 1858. március 7, 117; Budapesti Hírlap 1857. november 22; Budapesti Hírlap 1857. december 1. A műlap egy példányát ma a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi, megtekinthető:

<https://opac.pim.hu/record/-/record/PIM825880> (Letöltés: 2022. 04. 11.)

²⁷ A műlap értékét 5–6 forintra kóstálta, azonban később csak 2 forintért árulták. Vasárnapi Ujság 1858. március 7, 117.

²⁸ Például: Hölgyfutár 1857. november 28, 1128. Kiemelés az eredetiben.

eredeti olajfestményt is kisorsolják az előfizetők között a kampány lejáta után; melyet a szerkesztőség 200 forintért megvált, amennyiben a szerencsés nyertes nem tartana rá igényt. Az egész-, fél- és negyedéves előfizetési csomagok a következők voltak:

Egész évre helyben 13 frt. vidékre mindennapi küldéssel 16 pfrt.; Félévre, az az januártól június végeig, helyben 7 pfrt, vidékre mindennapi küldéssel 9 frt; évnegyedre, az az januártól március végeig helyben 4 pfrt., vidékre mindennapi küldéssel 5 pfrt.

A kompozíció becsét az is növelte, hogy készítője, mint azt a felhívás hangsúlyozta, „Petőfi egyik legjobb barátja”²⁹ volt. (A szoros barátság mellett rokoni szálak is összefűzték őket, hiszen másod-unokatestvérek voltak.) A hezitáló olvasók a saját szemükkel is meggyőződhetnek a jutalomkép színvonaláról. A Hölgyfutár az ország tizenhat nagyvárosába küldött egy-egy példányt a reprodukcióból, „[h]ogy a közönségnek alkalma legyen *új évi* [...] nagy műlapunkat megismerni, s méltányolni az áldozatot, melyet e kép kiállítása körül kifejténk”.³⁰

A műlap promócióját követően december 5-én indult meg a kipostázás,³¹ ettől fogva a szerkesztőség folyamatosan közölte a képhez hamarosan hozzájutó előfizetők neveit. Az első helyen gróf Széchenyi István nevét közölték a névsorban, mely talán a grafika népszerűsítése szempontjából sem volt mellékes.³² Érdekes adalék, hogy Szendrey Júlia ezt a műlapot (és frissen megjelent Andersen-mesekötetét) ajándékozta a kilencéves, december 15-én született Petőfi Zoltán születésnapjára.³³ 1858. január 21-én postázták az utolsó 50 prenumeráns számára, azonban január 29-től február 15-ig újabb akciót hirdettek: februártól márciusig, valamint júniusig lehetett előfizetni a lapra s az ajándéokra.³⁴ Mivel még február 27-én is folyvást érkeztek előfizetések, a műlap kisorsolását február 20-áról egy szimbolikus dátumra, a forradalom 10. évfordulójának napjára, március 15-ére halasztották.

Az eredeti műalkotást egyébként a „Szombathelyi; Hoffman J. B. kereskedésében, Sebestyén tér.” postacímű előfizető nyerte.³⁵ Tóth Kálmán 1857-ben született fia, Tóth Béla visszaemlékezése alapján elképzelhető,

²⁹ Hölgyfutár 1857. november 28, 1186.

³⁰ A nagyvárosok: Szatmár, Veszprém, Kaposvár, Nagyvárád, Szeged, Esztergom, Arad, Gyula, Debrecen, Csongrád, Kassa, Hódmezővásárhely, Huszt, Rimaszombat, Gyöngyös, Pest. Hölgyfutár 1857. november 28, 1188. Kiemelés az eredetiben.

³¹ Hölgyfutár 1857. december 5, 1214.

³² Than Mór *Mohácsi csatája* esetében hangsúlyozottan az előfizetés időpontjának sorrendjében küldték a képeket. Orlai Petrich képénél nem található erre vonatkozó megjegyzés. Hölgyfutár 1857. január 30, 98.

³³ Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta RATZKY Rita, *Családi levelek: Szendrey Júlia élete, pályája és levelezése Szendrey Máriával*, Athenaeum Kiadó, Budapest, 2018, 249–250; GULYÁS Judit, *Andersen meséinek korai magyar recepciója* = TÖRÖK Zsuzsa szerk., *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920*, reciti, Budapest, 2020, 118–119.

³⁴ Hölgyfutár 1858. január 29, 89.

³⁵ Hölgyfutár 1858. február 27, 188; Hölgyfutár 1858. március 15, 240.

hogyan a szerencsés nyertes a festmény helyett inkább a 200 forintos pénzjutalmat választotta, és az eredeti kép a Petőfiért rajongó szerkesztő szobájában maradt.³⁶ Azonban az is lehetséges, hogy Tóth Béla csak egy hasonló méretű, lappangó, ismeretlen kópiára emlékezett, hiszen a szerkesztő egy másolat készítésére még fenntartotta magának a jogot a sorsolás után. Orlai Petrich Soma pénztárkönyve szerint nem sokkal az eredeti alkotás eladása után a festő csakugyan újrafestette a képet 200 forintért.³⁷ Megválaszolná a kérdést, ha a pénztárkönyvben szereplő másolatot valamelyik korábban említett kompozícióváltozattal azonosítanánk. Azonban csak az 1867-re datált kompozícióváltozat méretei felelnek meg Tóth Béla „nagy Orlai-képről” beszámoló emlékeinek. Valószínű tehát, hogy az újrafestett alkotás lappang valahol, elveszett, esetleg megsemmisült, azonban az sem zárható ki, hogy Tóth Kálmán az eredeti helyett valamelyik ismert, kisebb méretű másolatot ajándékozta oda a nyertes előfizetőnek.

A jutalomképek kipostázása alatt további sajtótartalmak igyekeztek fenntartani a folyamatos érdeklődést.³⁸ A *Nyílt posta* rovat állandó kapcsolatot tartott az olvasókkal a műlap ügyében is. Például december 14-én a *Hölgyfutár* nyílt levélben válaszolt egy elégedett aradi előfizető olvasói levelére: „Köszönjük önbuzgalmát, s igen örülünk, hogy műlapunk mindenfelé, így fogadtatik.”³⁹ December 16-án, majd 24-én publikálták Vas Gereben, illetve Székely József képkommentárját, s december 23-án Szelestey László költeményét. Vas Gereben írása mellett egy rendkívül lelkes olvasói (?) levelet hoztak nyilvánosságra, Tóth Kálmán a személyét illető elragadtatott jelzőket szerénységből nem is közölte:

A szerkesztő úrnak lapja érdekében tett intézkedései, áldozatai anyira [!] közbecsülést nyertek itt, hogy szeretnők önt . . . *) szerkesztőnek címezni. Az új évi műlap „*Petőfi Debrecenben*”, mind tárgya kedvessége, mind a lapok általános elismerése folytán sokakat környékünkéből egyszerű ajánlatra megnyert a „*Hölgyfutárnak*”.⁴⁰

Január 29-én „számos új előfizető kívánatára” a lap ismét publikálta a kommentárokat, „hogymindazok kik műlapunkat birják, egyszersmind

³⁶ „Bámuló szemmel néztem föl rá [Petőfi Zoltánra]. Mert mintha megelevenedett volna az édesapám szobájában függő nagy Orlai-kép: Petőfi Debrecenben. Amint keshedt ládán ülve égő pipáját szorongatja és azt írja a szalmaszékre tett papirosra: »Boldogtalan voltam teljes életemben.«” TÓTH Béla, *Petőfi Zoltán*, Pesti Hírlap 1903. július 5, 2.

³⁷ „A képnek általunk ajánlott váltság díját (200 pft.) rögtön átveheti, ha pedig magát a festményt választaná, ezt három hó mulva szintén átveheti, mely idő alatt a szerkesztőség a lemásolás iránt fönntartott jogot magának foganatosíthatja. Az utóbbi esetben is szíves értesítést kérünk.” *Hölgyfutár* 1858. március 15, 240; OSzK Kézirattár/Analekta Ol-Pap/4511, *Orlay-Petrich Soma személyi okmányai, pénztárkönyvei és üzleti iratai*.

³⁸ Például *Hölgyfutár* 1857. december 12, 1233.

³⁹ *Hölgyfutár* 1857. december 14, 1240. [A nyomtatott folyóiratban sajtóhiba miatt 1249. szerepel, az oldalszámozás szerint az általam megadottnak kellene szerepelnie.]

⁴⁰ *Hölgyfutár* 1857. december 16, 1248. Kiemelés az eredetiben.

e költői képmagyarázatokot is olvashassák.”⁴¹ 1858 februárjában, az előfizetési akció végén a képtulajdonosok elégedettségéről, a lap sikeréről, olvasókörének bővüléséről tudósított: „»Petőfi Debrecenben« köztet- szést arat, s több lelkes hölgy elhatározta, hosszú időig hű maradni a Hölgyfutárhoz.”⁴² Végezetül megemlítendő a költő testvérének, Petőfi Istvánnak március 30-án megjelent, *Bátyám Debrecenben* című költemé- nye is, amely a Hölgyfutár kampányához már nem kapcsolódott, azon- ban ekkor indult meg a reprodukció könyvárusi úton való terjesztése.

A kampány mérlege

A Hölgyfutár műlap-akcióját érdemes az 1856 óta Tóth Kálmán által szerkesztett napilap általános szerkesztési gyakorlatán belül értelmezni. A lap legfőbb vonzereje az volt, hogy nagy mennyiségű és magas minő- ségű képet közölt, és különböző értékes tárgyszereményekkel jutalmaz- ta olvasóit. Például rendszeresen ékszereket, kiegészítőket, melltűt, könyveket, olcsóbb arcképeket és más tárgyakat sorsolt ki a gyakran olvasók által készített képtalányok, rébuszok megfejtői között.⁴³ Tehát Tóth Kálmán az előfizetési kampánnyal a két legnépszerűbb szerkesztői fogását kapcsolta össze. Feltételezhetően a Pesti Műegylet által figyelt fel a műlapok vonzerejére, hiszen a rohamosan bővülő szervezet legfőbb toborzó eszközei a tagság között kisorsolt reprodukciók voltak.⁴⁴

A *Petőfi Debrecenben* sikere mindenekelőtt új előfizetőket, tehát gaz- dasági hasznot hajtott. Egy 1858. január 9-i, *Nyílt posta* rovatban tett megjegyzés is a jutalomkép nem várt mértékű népszerűségére utal, melyben Tóth Kálmán magyarázkodni kényszerült a postázás leállása miatt: „az előleges nyomtatásban tett számításunkat előfizetőink száma fölülhaladja.”⁴⁵ (A szétküldéssel párhuzamosan közölt névsor alapján Tóth Kálmán először körülbelül 500 példányt rendelhetett a litográfiá- ból.) A szerkesztő, úgy tűnik, meglehetősen nyílt és őszinte, sőt olykor kissé szerény is volt a kiosztott reprodukciók darabszámait illetően: december 30-án arról írt egy türelmetlen előfizetőnek, hogy naponta 40–50 példányt postáznak, majd január 2-án közölte, hogy már több mint 400 darabot küldött ki a műlapból. A szerkesztő szavait igazolja az általa megadott névsor is, sőt a postázott napi darabszámot kissé alá is becsül- te. Január 7-én sajnálattal értesítette az olvasókat, hogy az előfizetők nevének közlése lapszerkesztési akadályok miatt olykor elmaradhat, ám

⁴¹ Hölgyfutár 1858. január 29, 91–92.

⁴² Hölgyfutár 1858. február 19, 159; Hölgyfutár 1858. március 15, 240.

⁴³ A képtalányt kezdetben az első beküldő nyerte, de a vidéki olvasókkal szembeni igazságos verseny kedvéért hamar változtattak a szabályokon, és sorsolással dön- töttek a nyertesről. Hölgyfutár 1854. április 15, 303.

⁴⁴ Tóth Kálmán tudósítása a Műegylet műlapjairól: Hölgyfutár 1856. december 9, 1051; A Pesti Műegylet történetéről: SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella, *A Pesti Műegylet története: A képzőművészeti nyilvánosság kezdetei a XIX. században Pest- Budán*, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2007; Uő., *A Pesti Műegylet története: Vázlat*, Budapesti Negyed 2001, 65–92.

⁴⁵ Hölgyfutár 1858. január 9, 24.

a műlapok folyamatos postázása nem állt le. Emiatt nem állapítható meg pontosan, hogy mennyi előfizetője volt a Hölgyfutárnak az akció alatt; annyi azonban tudható a január 7-től már csak csonkán publikált névsor alapján, hogy január 21-én az előfizetők száma biztosan elérte a 645 főt. Ennél valószínűleg jelentősen többről beszélhetünk, hiszen a szerkesztő közlése szerint a március 15-én kisorsolt jutalomképet a 837. prenuméráns nyerte. Ezek az adatok egybeesnek Tóth Kálmán azon állításával, mely szerint 1857 decemberében a lap immáron ezren felüli példányszámban jelent meg, azaz megnégyszerezte az olvasottságát a szerkesztősége előtti, 1856 eleji adatokhoz képest.⁴⁶ (Ezt erősíti, hogy 1857-ben Barabás Miklós *A család virágai* című műlapjából 1000 példányt nyomtak ki).⁴⁷ A szakirodalom egy része ezzel szemben azt állítja, hogy a Hölgyfutár előfizetői már 1856-ban meghaladták az 1800 főt,⁴⁸ reálisabbnak tűnik viszont Révész Emese becslése, miszerint a lap csak az évtized vége felé érte el az 1800 előfizetőt.⁴⁹ Mindent összevetve, pontos számadat hiányában is megállapítható, hogy a *Petőfi Debrecenben* jutalomképként való forgalmazása hozzájárult a Hölgyfutár nagy léptékben növekvő olvasottságához, az 1854-es drasztikus visszaesése utáni „másodvirágzásához”.⁵⁰

A divatlap kampányának értékelésekor a lap látványos önkorrekciós képességére figyelhetünk fel. 1856-ban kínos konfliktus alakult ki a Hölgyfutár és a Vasárnapi Ujság között. A bajt az okozta, hogy egyik lap sem rendelkezett Than Mór *Mohácsi csata*⁵¹ című történelmi festményének jogaival, azonban mindkettő közölni szeretne volna. A festmény tulajdonosa (Latinovits Lajos) ügyében eljáró Tomori Anasztáz mindkettőnek engedélyt adott az alkotás sokszorosítására; tervei szerint Tóth Kálmán egy jó minőségű litográfiát adott volna ajándékba az előfizetőinek 1856 nyarán; majd a következő évben, az előfizetési akciót követően

⁴⁶ Hölgyfutár 1857. december 14, 1239.

⁴⁷ Hölgyfutár 1857. június 22, 633.

⁴⁸ Ez az adat Dezsényi Béla és Nemes György sajtótörténeti monográfiája alapján terjedt el. Dezsényi fogalmazását olvasva felmerül a gyanú, hogy talán nem kifejezetten 1856-hoz kötötte ezt az számot, hanem – Révész Emesével megegyezően – általánosan a Tóth Kálmán-féle szerkesztőváltás utáni korszakhoz. A sajtóforrásokban nem találtam nyomát az 1800 előfizetőnek – az ennek ellentmondó szerkesztői adatközlések a főszerzőben olvashatók. DEZSÉNYI Béla, NEMES György, *A magyar sajtó 250 éve (I. kötet)*, Művelt Nép, Budapest, 1954, 136–137.

⁴⁹ RÉVÉSZ Emese, *A sajtókép mint kereskedelmi...*, i. m., 420. Lásd még: NAGYDIÓSI Gézáné, *Magyarországi női lapok a XIX. század végéig* = V. WALDAPFEL Eszter szerk., *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1957*, OSZK, Budapest, 1958, 199.

⁵⁰ DEZSÉNYI Béla, NEMES György, *A magyar sajtó 250...*, i. m., 138.

⁵¹ A korabeli Mohács-ábrázolásokról és a róluk szóló polémiáról: RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó, történelem...*, i. m., 274–281; SINKÓ Katalin, *Kontinuitás vagy a hagyomány újratemetése? Történeti képek a 19. században* = B. SZABÓ János szerk., *Mohács*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 475; *A Napkelet és a Hölgyfutár című lap polémiája Than Mór Mohácsi vész című képéről* = Uo., 500–504; PAPP Júlia, *Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója* = FODOR Pál, VARGA Szabolcs szerk., *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, MTA BTK, Budapest, 2019, 190–193.

Pákh Albert közölte volna szerényebb kivitelű, fametszetes formában. Az először Párizsból megrendelt műlapok azonban csak 1856 végén készültek el, így a két lap egyszerre kezdte el hirdetni a festményt. Ahogy azt Tomori Anasztáz nyílt levele is jelzi, a nézeteltérés a Hölgyfutárt, a Vasárnapi Ujságot és Tomorit egyaránt kellemetlenül érintette.⁵² Azonban a *Petőfi Debrecenben* esetében ezúttal a megvásárlás által biztosítva volt a festmény kizárólagos sokszorosítási joga a többi lappal szemben. Emellett Tóth Kálmán a festmény reprodukciójának elkészítésével rögtön hazai szakemberekhez fordult a bizonytalan munkaidejű, távoli és költséges Párizs helyett.⁵³ A technológia már adott volt, hiszen az első magyar műlap 1853-ban készült Kovács Mihály *Árpád emeltetése* című festményéről.

A hazai műlap a Hölgyfutár arculatépítésében is fontos szerepet töltött be, hiszen a magyar reprográfia támogatása a többi lap számára is méltánylandó ügyet szolgált.⁵⁴ A *Petőfi Debrecenben* igazolta a szerkesztőség elkötelezettségét, aktív részvételét a hazai művészet pártolásában, vidéki terjesztésében s a nemzeti eszme népszerűsítésében:⁵⁵ „[E] kép által meg van mutatva, miként áldozat és helyes választás mellett ide hazra is lehet remek képeket állítani ki, anélkül, hogy a költségeket Párisba kellene küldenünk.”⁵⁶ Azonban Tóth Kálmán nemcsak saját lapja magas színvonalát és hazafias elköteleződését bizonyította a műlappal, hanem felhasználta azt a konkurens orgánumokkal folytatott kommunikációs küzdelmekben is. Már a jutalomkép beharangozása is a konkurens lapok kritizálásával, s a Hölgyfutár sajtópiaci szerepének markáns pozicionálásával zajlott:

Most igen divattá vált a képek ellen az irodalomban harcolni, sőt egy lapunk is keletkezett, mely miután semmi pozitív eszmét vagy irányt nem tudott magának kitűzni, azon negatív dicsőséggel elégedett meg: hogy képeket nem fog adni. [...] Ám hadd harcoljanak ők a képek ellen; ha mi egy szép történeti, vagy oly becses

⁵² A kórajzolatot végül a magyar származású Grimm Rudolf, míg a nyomdai munkálatokat a bécsi Reiffenstein & Rösch nyomda végezte. A Mohács-műlap elkészülésének bonyodalmairól Tomori Anasztáz számolt be a Hölgyfutárban is közzétett levelében: „[...] ama malheurön kívül, hogy a kép háromszori fotografirozása Párisban nem sikerült, a 16 láb nagyságu festmény eredetijének ideszállttása [!] is sok időbe került. De pár hét óta a kőmetszés *Than Mór* saját fölügyelete alatt a nemzeti muzeumban munka alatt áll, – a rajzot pedig az e tekintetben páratlan ügyességű *Grimm* eszközl.” TOMORI Anasztáz, *A „Mohács” csatakép ügyében*, 1856. november 24, 1097. Kiemelés az eredetiben. A lapok közötti nézeteltérésről bővebben: TOMORI Anasztáz, *Főlvilágosítás*, Hölgyfutár 1856. december 3, 1030.

⁵³ A kórajz itthoni elkészítésének ötletét a nyilvánosságban a Budapesti Hirlap vetette fel a Hölgyfutár műlapjáról írt cikkében, melyet – a jutalomkép sikerét illusztrálva – Tóth Kálmánék is átvettek a lapjukba. Hölgyfutár 1857. január 20, 68.

⁵⁴ Vö. Budapesti Hirlap 1857. december 1. „Mi a szerkesztők e buzgóságában igen dicséretes jelét látjuk a hazai művészet előmozdításának, mely csak is ugy emelkedhetik, ha a műegyesület mellett, még más tényezők is közreműködnek arra, hogy festészeink komoly munkára ösztönöztessenek.” A Hölgyfutár híradása szerint hasonlókat írt a Pesti Napló is. Hölgyfutár 1857. december 1, 1197.

⁵⁵ Vö.: Budapesti Hirlap 1857. december 1; Hölgyfutár 1857. december 1, 1197.

⁵⁶ Hölgyfutár 1857. november 20, 1159.

genreképet fogunk látni, mint „Petőfi Debrecenben”, megszerezzük, hogy a vidéki közönség is élvezze azt a nemes gyönyört, melylyel a műegylet látogatói e kép iránt el voltakelve [...].⁵⁷

A napilap november 28-i előfizetési felhívása is figyelmet fordított arra, hogy kiemelje magát a többi sajtóorgánium közül:

Mert nekünk például nagyon roszul áll az, ha elmondjuk, hogy a Hölgyfutár, mint nagy féltives napilap *mennyivel többet közölhetett*, mint korlátozottabb helyzetű pályatársai: [...] Az se igen szép tőlünk, ha kimondjuk, hogy már csak lapunk nagy terjedelménél fogva is *mi pontosíthatunk össze lapunk körül a legtöbb szépirodalmi erőt*, [...] végre adott a „Hölgyfutár” az idén egy híjján *40 önálló műmellékletet* [...]⁵⁸

Emellett Tóth Kálmán többször is Orlai Petrich képére hivatkozott, amikor visszautasította a Szépirodalmi Közlöny irodalmi minőséget hiányoló kritikáit:⁵⁹

Mi valóban sajnálnók a Sz. Közlöny szerkesztőjét, ha benne „*Petőfi Debrecenben*” „*Lendvai a ravatalon*” s több ily mellékleteink „nem költöttek volna *nemes eszméket*,” sőt „szellemét elvonták volna az irodalomtól.” E kegyetlen dolgot különben a mi képeink nem is cselekedték, mert hisz épen a Sz. Közlöny szerkesztője, Szestey volt az, kinek szellemét „Petőfi Debrecenben” című képünk, nem hogy az irodalomtól elvonta volna, sőt egy csinos költemény írására ösztönte, mely pár hó előtt lapunkban jelent meg. Hanem persze, a mit a költő érzett, azt a szerkesztő nem tartozik tudni.⁶⁰

Míndez az ötvenes évek második felében egyre élesedő nyílt konkurenciaharc tükrében tűnik figyelemreméltónak. Ekkoriban már a Hölgyfutár (1850–1864) mellett a Budapesti Viszhang (1852–1857), a Divatcsarnok (1853–1863), a Friebeisz István-féle Délibáb (1855–1858), a Napkelet (1857–1862) és a Nővilág (1857–1864) is rendszeresen megjelent.⁶¹ Így nem meglepő, hogy a (divat)lapok közötti rivalizálás fokozódott, ami nemcsak a növekvő képkínálatban, intenzív professzionalizációban, hanem gyakran nyílt összecsordulésekben, a konkurens orgánumokon való élcelődésben, kritikákban és lejárató célú kísérletekben is megmutatkozott. Például a Hölgyfutár igyekezett neveltségessé tenni Vahot Imre 1857-es, két portrét megélt, kudarcos *Magyar Írók Arképcsarnokát*, ahogy Vahot is összetűzésbe került valamennyi konkurens lappal, szerkesztővel, irodalmárral.⁶²

⁵⁷ Hölgyfutár 1857. október 10, 1015.

⁵⁸ Hölgyfutár 1857. november 28, 1185. Kiemelés az eredetiben.

⁵⁹ Előszőr: Hölgyfutár 1858. március 9, 220.

⁶⁰ Hölgyfutár 1858. március 19, 256. Kiemelés az eredetiben.

⁶¹ Révész Emese – Lakatos Éva munkája alapján – az 1856–1857 körüli folyóiratok olvasottsági sorrendjét a következőképpen állítja fel: 1. Vasárnapi Ujság 2. Napkelet 3. Nővilág 4. Délibáb 5. Hölgyfutár. RÉVÉSZ Emese, *A sajtókép mint kereskedelmi...*, i. m., 423.

⁶² Szemléltetésképpen lásd a Napkelet 1857. január 22-i és december 20-i (3. és 50.) számának *Lapszemle*, *Nyilatkozat* és *Szerkesztői sürgöny* rovatát, melyben a „két p. forint díjazásra” sem méltatott Gyulai Pál, „az elmésség valódi fullánkja nélkül élceskedni és személyeskedni” próbáló Tóth Kálmán; valamint „a Nővilág nőtlen és világtalan szerkesztője”, Vajda János is pellengérré került. Napkelet 1857. janu-

Az élesedő verseny ellenére a Hölgyfutár jutalomképeinek nem igazán akadt vetélytársa a hazai sajtóban. Például a Napkelet képkínálata egy év után már nem tudta tartani a mennyiségi és minőségi versenyt.⁶³ Révész Emese kutatásai alapján úgy tűnik,⁶⁴ Orlai Petrich képét mindössze két műlap előzte meg a magyar sajtópiacon: Than Mór *Mohácsi csata* és Barabás Miklós *A család virágai* című kompozíciói, melyek szintén a Hölgyfutár programjához tartoztak. Nem véletlen, hogy a *Petőfi Debrecenben* a divatlap későbbi előfizetési felhívásában referenciaként szerepelt,⁶⁵ s az ajándékozó kampány a továbbiakban is folytatódott. Például műlap készült Jankó János *Csokonai a csikóbőrös kulaccsal* (1858) című zsánerképéről vagy Madarász Viktor *Hunyadi László siratása* (1859) című emblemikus történelmi festményéről.

A sokszorosítás Orlai Petrich számára is anyagi és művészi sikert hozott. A festő 1857-ben már túl volt pályája első szakaszán: széleskörű tanulmányútjain, első szakmai kihívásain, sikerein és szemléletformáló kudarcain. Harminckét évesen, 1854-ben érkezett vissza Bécsből Pestre, majd ezt követően vette el Névery Annát. 1856-ban, édesanyja halála után magához vette egyedül maradt édesapját, s ugyanebben az évben született meg első gyermeke.⁶⁶ Úgy tűnik, a családalapítás kezdetén álló festő fedezni tudta új egzisztenciáját, azzal azonban számolni lehet, hogy anyagi szükségletei lényegesen megnövekedhettek. Mint említettük, a festményt 231 forint és 50 krajcár áron értékesítette, majd további 200 forintért egy másolatot is készített róla. A műlapok eladásából profitált igazán. Annak ellenére, hogy a festmény megvásárlása után az 1853-as osztrák birodalmi büntetőtörvény értelmében a kizárólagos szerzői jogokkal már Tóth Kálmán rendelkezett.⁶⁷ Orlai Petrich a Politikai Uj-

ár 22, 44–48; Napkelet 1857. december 20, 808. A Hölgyfutár tudósítása a kudarcos arcképcsarnokról: Hölgyfutár 1857. augusztus 3, 776. A Napkelet kritikája a Mohács-műlapról: Napkelet 1857. január 8, 13; Napkelet 1857. január 22, 44–45; Napkelet 1857. december 20, 808; Hölgyfutár 1858. szeptember 26, 624. Tóth Kálmán Vahot Imrével zajló 1857-es sajtóharcáról lásd a következő számokat: Hölgyfutár 1857. augusztus 1, 772; Hölgyfutár 1857. augusztus 3, 776; Hölgyfutár 1857. augusztus 14, 815; Hölgyfutár 1857. augusztus 27, 853; Hölgyfutár 1857. november 23, 1167; Hölgyfutár 1857. október 5, 995; Hölgyfutár 1857. december 14, 1249.

⁶³ RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó, történelem...*, i. m., 84–98.

⁶⁴ Uo. 397–412.

⁶⁵ Hölgyfutár 1858. március 15, 237.

⁶⁶ Orlai Petrich életrajzáról és festményeinek, különösképpen a nagy feltűnést keltő, iskolateremtőnek titulált, mégis elhibázottnak tartott és elutasító kritikai fogadtatásban részesülő *II. Lajos király holttestének megtalálása a Csele patakban* (1851) című művének fogadtatásáról bővebben: SZÍJ Béla, *Orlai Petrich Soma művészi kibontakozásának évei* = CSENERYÉNYÉ NAGY Zsuzsa, DOROGHYÉNYÉ FEHÉR Zsuzsa szerk., *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1974, 192; KESERŰ Katalin, *Orlai Petrics Soma...*, i. m., 28; SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella, *Árak, méretek...*, i. m., 107; GALAMB Zsuzsanna, ZSEMBERI Laura, *Orlai Petrics Soma irodalmi barátságai* = GALAMB Zsuzsanna szerk., *Orlai Petrics Soma (Mezőberény, 1822 – Budapest, 1880)*, ELTE Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2011, 10–31.

⁶⁷ „Az által, hogy a szerző vagy ennek jogutódja a rajzoló vagy képző-művészet művének többszörözési jogáról lemondott, az eredetihez jogát el nem veszti; de ha

donságokban a saját neve alatt adott fel hirdetést a megvásárolható műlapokról, míg Győrben Prépost Istvánt bízta meg azok terjesztésével.⁶⁸ Mindez nem volt példa nélküli a korszakban: Than Mór szintén maga árusította az említett *Mohácsi csata* című festményének műlapos változatát a Hölgyfutár akciója után, holott az eredeti alkotás már Latinovits Lajos tulajdona volt.⁶⁹ Orlai Petrich pénztárkönyve szerint a Hölgyfutár akciója 750 forintot, majd a Läufer Vilmos és Pfeifer Ferdinánd általi árusítás összesen több mint 350 forintot hozott neki a konyhára.⁷⁰ A pénztárkönyv szerint ez az 1330/1530 forintot meghaladó összeg a korábbi bevételek sokszorosát jelenti.⁷¹ Ezt az értéket később a Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly találkozását ábrázoló, szintén litográfián terjedő, 2700 forintos összbevételt hozó kompozíció múlta felül 1859-ben. Korábban egy-egy Orlai Petrich-kép ára átlagosan 20 és 200 forint között mozgott, kiugró értéknek számított a II. Lajos holttestét ábrázoló, Münchenben készült kompozíció, amely 513 forintért kelt el 1852-ben.⁷²

Eötvös József és Toldy Ferenc 1851-es, a Mohács-ábrázolást kritizáló levelei alapján nem zárható ki, hogy kifejezetten gazdasági okok is meghatározták a *Petőfi Debrecenben* megalkotásának szempontjait (például témáját, méretét, ábrázolásmódját):

[...] ha Ön a historiai festészetnél marad, s magyar tárgyaknak akarja szentelni művészetét, nem szükség más, minthogy tárgyait a legújabb történetekből válassza, s jót merek állani, hogy nemcsak a közfigyelmet magára vonandja, hanem – főképp ha kisebb képeket készít, tisztességes honoráriumra is számolhat.⁷³

Mindenekelőtt: hogy játszhatott Kd. oly kétes játékot? Egy műtől feltételezni egész jövődőjét! [...] Ez idő alatt Kd. legalább hat kis képet festhetett volna, egyet, kettőt, bizonyosan megvesz az egyesület, s egyet, kettőt privátusok, s lett volna pénz, lett volna tetszés, lett volna név!... [...] De Kd. ... ne csüggedjen, [...] Készítsen egy újat, de kicsinyt, s küldje el. Könnyebb lesz egyhatod rész ekkoráért 2–3000 forintot nyerni, s míg az elkel, pedig ugyan rajta leszünk, fessen egy másodikat, har-

az eredeti mű maga más valakinek tulajdonává válik, akkor ez, ha az ellenkező kitételek nincsen, a többszörözési kirekesztő jogot is elnyeri [...]” CSATSKÓ Imre, *Az 1852-ki május 27-ki...*, i. m., 409. Kiemelés tőlem. O. O.

⁶⁸ Politikai Ujdonságok 1858. március 18, 128; Politikai Ujdonságok 1860. december 20, 812; Győri Közlöny 1858. június 10, 184.

⁶⁹ Lásd: TOMORI Anasztáz, *A „Mohács” csatakép...*, i. m., 1097.

⁷⁰ A könyvtárosi forgalmazás bevételei három tételben lettek feljegyezve: Läufer kiadása mellé 250 forint, Pfeifer nevéhez 100 forint. Továbbá az 1862–63-as évnél egy Szép Ilonka-litográfiákkal összevont 14 forint 20 krajcár olvasható. OSzK Kézirattár/Analekta Ol-Pap/4511, *Orlay-Petrich Soma személyi okmányai, pénztárkönyvei és üzleti iratai*.

⁷¹ A *Petőfi Debrecenben* elterjedtségéről és feltételezhető pénzügyi vonatkozásairól Rombay Dezső írt először 1913-ban. ROMBAY Dezső, *Az Orlay-család*, Pesti Napló 1913. január 26, 35.

⁷² OSzK Kézirattár/Analekta Ol-Pap/4511, *Orlay-Petrich Soma személyi okmányai, pénztárkönyvei és üzleti iratai*.

⁷³ Eötvös levele Orlainak 1851. április 20. MNG Adattár 2122/1927; Idézi: KESERŰ Katalin, *Orlai Petrics Soma...*, i. m., 36.

madikat, s így tovább... De semmi allegórikumot (mihezi hajlamát sajnálattal tapasztaltam sokszor), s híven a históriához, az élethez...⁷⁴

Az anyagi elismerés mellett presztízst is jelentett egy művész számára, ha műlapon láthatta festményét, hiszen a sokszorosítás biztosította egy-egy alkotás népszerűségét.⁷⁵ Ezt igazolja a reprodukció korabeli recepciója is: valamennyi folyóirat említést tett sikeréről és színvonaláról.⁷⁶ Orlai Petrich számára kiemelten fontos lehetett ez a visszajelzés, hiszen művészeti elveiről kifejtett írásaiban lelkesen propagálta a széles körben népszerű művészetet.⁷⁷

A *Petőfi Debrecenben* az iparművészeti Petőfi-ábrázolásokra is hatott: 1873-ban Pap Lajos műasztalos egy szekrényt készített a bécsi világkiállításra, melyet Petőfi mellképével és a Debrecenben keletkezett *Boldogtalan voltam...* (1844) első négy sorával dekorált.⁷⁸ Emellett apró öntött fém szobrocskát és képeslapot is ismerünk a kompozícióból.⁷⁹ A kép később is felbukkant a sajtóban: például 1873-ban a Kis Vasárnapi Ujság című gyermeklap közölte egy jóval szerényebb kivitelű, fametszetes változatát az *Egy telem Debrecenben* című vers mellett. A Petőfi-émlékezetre is hosszú távú hatással volt: 1884-ben a Magyar Salon képekkel mutatta be a költő debreceni lakásának akkori (1844-hez képest jóval kényelmesebb és mutatósabb) állapotát. A képekhez írt kommentár szerzője pontosan úgy idézte fel az egykori szobát, ahogy azt Orlai Petrich ábrázolta, citálva hozzá a *Boldogtalan voltam* című verset.⁸⁰ Továbbá László Fülöp Elek *Visszaütött szerelem* (1892) című festménye is a kompozíció ismertségét, elterjedtségét mutatja, egyúttal általános hétköznapi, falra függesztett, faliképként való használatát is illusztrálja: a csárdajelenetet ábrázoló kép háttérben, a kocsma faláról a bekeretezett műlap köszön vissza.⁸¹

⁷⁴ Toldy Ferenc levélbeli kritikáját idézi: Szíj Béla, *Orlai Petrich Soma...*, i. m., 192.

⁷⁵ SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella, *A Pesti Műegylet története: vázlat...*, i. m., 65–92.

⁷⁶ Vö. Kalauz 1857. október. 24, 267; Kalauz 1857. december 12, 381; Budapesti Hirlap 1857. november 22; Vasárnapi Ujság 1857. december 6, 534; Vasárnapi Ujság 1858. március 7, 117; Hölgyfutár 1857. december 1, 1197.

⁷⁷ „[...] Hogy a művészetben teljes gyönyörét találhassa a nép, megkívánja, hogy vagy saját jellemét lássa abban visszatükrözve, vagy oly emlékei legyenek benne felelevenítve, a mellyek szívében részvétre találnak, s általában közelebről érdeklők. Míg tehát a művészet a nép ismerete s életétől messze álló tárgyakkal tömött régi képcsarnokokban létezik csak, ne keressünk az iránt részvétet a népnél, s ne kívánjuk látni annak áldott hatását az életben [...] Véleményem szerint azért mindig csak a művészetet lehet okolni, ha egy nemzet annak pártfogására fel nem ébredett.” ORLAI PETRICH Soma, *Levelek a művészetről*, Délibáb 1853. november 13, 614.

⁷⁸ Ellenőr 1873. március 16.

⁷⁹ A szoborról pontosabb adatokat nem találtam, olykor feltűnik különböző aukción, egy példánya a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában van: <https://opac.pim.hu/record/-/record/PIM826205> (letöltés: 2021. 12. 30.). Az első általam ismert fekete-fehér *Petőfi Debrecenben*-képeslap a Petőfi-centenáriumra készült 1923-ban, a Rigler Nyomda kiadásában.

⁸⁰ *Petőfi lakása Debrecenben*, Magyar Salon 1884, 204.

⁸¹ RÓZSA György, *Petőfi arca a képzőművészetben...*, i. m., 17; A kép a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona. Megtekinthető:

A kompozíció Németh Jánost (későbbi művésznéven: Szentirmay Elemért) is megihlette: 1860-ban *Petőfi Debrecenben* címmel írt zeneművet, melyet a korszak ünnepeelt cigányprímása, „a magyar zene Petőfije”,⁸² Patikárius Ferkó és Boka Róza játszottak.

4. A kompozíció jelentésrétegei

Orlai Petrich festménye Petőfi Sándort ábrázolja, amint éppen a *Boldogtalan voltam...* című költeménye első strófáját veti papírra. Az első két sor jól olvasható az asztalként szolgáló, szalmafonatú székre helyezett papíron: „Boldogtalan voltam / teljes életemben”. A költő kopott vasládán ül; jobb kezében tollát tartja, másokban pipáját szorongatja. Átszellemült tekintete, mimikája és testtartása alapján úgy tűnik, költeménye folytatásán, esetleg eddigi boldogtalan életén tűnődik. Betegségéről a háttérben, a fűtetlen kemencén tárolt orvosságos üveg árulkodik. Petőfi mögött egy szalmával vetett ágy van, rajta könyvek, az ágy mellett kancsó. Az ablakon beáradó fény kiemeli a költő arcát és készülő művét; az utcai tájból mindössze a felhős, téli égbolt, a szemközti ház havas teteje és egy kopár fa látható.

A kompozíció különlegessége abban rejlik, hogy a romantika égi szférába emelt zsenijét egyszerű emberként, hétköznapi környezetben, sőt, nyomorgó, egzisztenciájától megfosztott állapotban láttatja. Ugyanakkor – Orlai Petrich művészetelméleti elképzeléseihez híuen – mégsem tekinthető realistának, valóságosnak.⁸³ Célja Petőfi eszményítése és popularizálása, ami a költő és a környezete közötti patetikus ellentétben érhető tetten. Petőfi elmékedésének kettős tárgya (ti. saját élete és készülő verse) a papírra vetett két sor alanyiságát, életrajziségét egyértelműsíti. A fényviszonyok is a művészi zsenialitás és a szegényes viszonyok közötti feszültséget erősítik: az ablakon besütő fény kiemeli a költőt környezetéből. Figyelemreméltó, hogy a pályakezdő költő éppen alkotás közben látható. A költő számára a művészete kitörési lehetőség az ínséges életkörülményekből, melyek akadályt jelentenek tehetsége kibontakoztatásában; illetve pillanatnyi menedék a téli hideg, a betegség s a szegénység realitásaival szemben. Ugyanakkor a festményen látható verssorok azt is sugallják, hogy éppen a nélkülözés, a boldogtalanság, az élet viszontagságai adnak ihletet és művészi erőt a költő számára. A fiatal poétát a nyomor edzi meg és készíti fel az eszmei és esztétikai magasságok meghódítására.

<https://www.delaszlcatalogueraisonne.com/catalogue/works-in-public-collections/genre-picture-spurned-love-also-known-as-rejected-love-or-drowning-your-sorrows-10718> (Letöltés: 2021. 12. 30.).

⁸² VAHOT Imre, *Rózsavölgyi Márk és Patikárius Ferkó* = Uő., *Vahot Imre Emlékiratai*, Khór és Wein, Budapest, 1881, 379.

⁸³ Orlai Petrich eszményítő hétköznapiságáról Révész Emese is értekezett a festő Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly találkozásait ábrázoló művét vizsgálva. RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó, történelem...*, i. m., 331–335. Lásd még: Uo., 274–281.

Ahogy az olajfestmény recepciótörténete, valamint a múltaphoz kapcsolódó képkommentárok és költemények mutatják, Orlai Petrich kompozíciója a korszak számos jellegzetes képi műfaján keresztül értelmezhető. Megjegyzendő, hogy ez a műfaji sokoldalúság gyakori vonása a festő irodalmi témájú alkotásainak: például megfigyelhető a *Petőfi az egri kispapok között*, a *Petőfi szüleinél* (1844 körül), a *Petőfi Etelke sírjánál* (1845) mellett a *Kazinczy és Kisfaludy találkozása* (1859) esetében is.⁸⁴ A *Petőfi Debrecenben* összetett műfajosságát a *Hölgyfutár* is kiemelte az előfizetési felhívásában:

E kép nemcsak a költő arcképe, melyet Petőfi egyik legjobb barátja, Orlai [!] Petrics Soma ideális hűséggel adott vissza, hanem egyszersmind genre, s irodalomtörténeti mű is, a menyiben a költőt megénekelt debreceni nyomorában ábrázolja [...]⁸⁵

E ponton érdemes alaposabban szemügyre venni a többszörös műfajiságból eredő, mindenekelőtt a *Hölgyfutárban* publikált képkommentárok és versmelléleteken keresztül vizsgálható interpretációs lehetőségeket, melyeket csak a leíró módszer pragmatikus okai miatt tárgyalunk külön. A kompozíció egyik legfőbb érdekességét éppen a többféle műfaji olvasatot egyszerre megengedő komplexitás adja, melynek köszönhetően megfigyelhetők a Petőfi alakjához és munkásságához kapcsolódó korabeli, eltérő viszonyulási módok és emlékezési formák.

Versillusztráció

A Petőfihez kapcsolódó versillusztrációk csak az 1870-es években jelentek meg igazán nagy mennyiségben. Az 1860-as évektől – Jankó János, Than Mór, Marastoni József vagy Irinyi Sándor alkalmi munkái mellett – Lotz Károly készített rendszeresen versillusztrációkat, például a *János vitézhez*, a *Befordultam a konyhára*, *A négyökrös szekér*, *A kinn a ménes, kinn a puszta*n vagy a *Szilaj Pista* című költeményekhez.⁸⁶ A szabadságharc utáni években azonban csak elvétve jelentek meg egy-egy Petőfi-vers közé tördelt fametszetben. Példaként említhetők *Az alföld*, *A csikós*, *A Tisza*, a *Megy a juhász számaron* című költeményekhez készített olcsó, életképeket és tájakat ábrázoló grafikák.⁸⁷ Orlai Petrich kompozíciója tehát – a versillusztráció műfajában értelmezve – olajfestményként és

⁸⁴ Uo., 333.

⁸⁵ *Hölgyfutár* 1857. november 28, 1185.

⁸⁶ Az 1850–60–70-es évek versillusztrációiról: NAGY Zsuzsa, *Petőfi-illusztrációk*, Művelt Nép, Budapest, 1953 (A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve); KESERÜ Katalin, *A Petőfi-arckép...*, i. m., 59–64; E. CSORBA Csilla, *A halhatatlanság suttozásai: A Petőfi-illusztrációk történetéből*, Magyar Napló 1999, 16–18.

⁸⁷ Például: PETŐFI Sándor, *Tisza*, Vasárnapi Ujság 1854. március 26, 25; PETŐFI Sándor, *Az alföld*, *A csikós* = KUBINYI Ferencz és VAHOT Imre szerk., *Magyarország és Erdély képekben*, I. k., Vahot Imre Könyvnyomdája, Pest, 1853, 40–41; PETŐFI Sándor, *Megy a juhász számaron* = *Vahot Imre Nagy képes naptára 1855-re*, Geibel Ármin, Pest, 1854, 222.

műlapos formában is rendkívül színvonalas, párját ritkító kuriózumnak számított.

A korabeli sajtó műismertetései mellett belső motivikus kapcsolatok is nyilvánvalóvá teszik az *Egy telem Debrecenben* és a *Petőfi Debrecenben* rokonságát: a költemény és a műlap is a kopott gubájában ücsörgő, fűtetlen kemence mellett pipáját szorongató költő képét eleveníti meg. Ezen túlmenően a kompozíció akár a *Boldogtalan voltam...* című vers illusztrációjaként is felfogható, hiszen a versszületés egy pillanatát ábrázolja, mely érthető a költeményben lezajló fiktív lírai deklamáció egy mozzanataként is. Orlai Petrich későbbi (Várady Antal idézett kritikájára reagáló) véleménye szerint ő maga is kifejezetten versillusztrációnak tekintette művét: „[...] oly képnek, melyhez az eszme egy költeményből van merítve, nem főfeladata a hú arcképezés, hanem a költemény szellemének visszaadása s csak is a költemény illusztrációjának tekinthető.”⁸⁸ A festő 1879-ben írt Petőfi-esszéjét olvasva úgy tűnik, a költő nélkülözésének romanticizált ábrázolása valójában az illusztrált költemény elmélyült interpretációjának eredménye:

[...] a szükség a legbüszkébb lelket is megtöri. Mély részvétünket kelti föl azonban az, hogy hazájára annyi fényt árasztó szellem, nemzete kebelén oly nyomorral volt kénytelen küzdeni. Azonban áldásnak tarthatjuk azt, hogy a legsúlyosabb szenvedés töviseit is megtompítja az idő, s a visszatekintés dúló fájdalom helyett édes bánattal vonja be leélt rossz napjainkat. Petőfi is ilyesmit érezhetett, midőn sorsa változtatásával visszaemlékezett Debreczenben töltött telére, s dalban fölsóhajtott [...]”⁸⁹

Könnyen belátható, hogy a kompozíció – versillusztrációként – Petőfi *költészetével* teremt kapcsolatot, a költő lírai munkássága válik benne művészi reflexió tárgyává.

Petőfi emléke reflektálható irodalmi hagyományként, lírai hatásviszonyként jelenik meg Szelestey László Hölgyfutárban megjelent, *Petőfi Debrecenben* című költeményében is. Az irodalomtörténet-írásban szintén Petőfi-epigonként ismert Szelestey nem tematizálja expliciten képzőművészeti ihletforrását, melyre pusztán a vers és a műlap címazonos-sága utal. Azonban irodalmi élménnyé alakítja (vissza) az Orlai Petrich által képiesített Petőfi-lírárt, elrugaszkodva a kép által illusztrált konkrét Petőfi-verstől. A paratextuson kívül a költő neve nem jelenik meg, mivel a szöveg fő szervezőelve, hogy Orlai Petrich kompozícióját új (viszont a festmény által is ábrázolt, azt újragondoló) perspektívából mutassa be. A poémát Petőfi költészetének játékba hozása, parafrazeálása és egy következetes perspektíva vezetés működteti: a naplemente leírásával kezdődik, a *János vitéz* nyitányát megidézve és kifordítva: egy távoli, külső, égi látószögből közelítve a költő debreceni szállása felé.

Vagyon a téli nap már lemenő félben
Madarak serege száll a levegőben –
[...]

⁸⁸ Fővárosi Lapok 1874. szeptember 17, 921.

⁸⁹ ORLAI PETRICH Soma, *Adatok Petőfi életéhez II*, Budapesti Szemle 1879/19, 361.

Téli nap, téli nap aranyos sugára!
Nézz vissza még – egy szív vigasztalására –
Annak a kis háznak picin ablakára. –

A lírai beszélő a lenyugvó égiteket és az elszálló madarakat megszólítva dicsőíti a hideg szobában üldögélő boldogtalan költőt. S csak a verszárlatban elevenedik meg előttünk az Orlai Petrich képéről ismert beltéri beállítás és perspektíva:

Betakarta magát a nap a felleggel
S messze elbujdosott a madár sereggel;
De azért a költő még sincsen magába,
Itt maradt ő vele *boldogtalansága!*
[...]
Benn a sugár játszik a hideg teremben,
Gyászemlék a szíven, nehéz köny a szemben –
„Boldogtalan voltam teljes életemben...”⁹⁰

Portré

A sajtó csak az 1850-es évek második felétől közölt nagyobb mennyiségben portrékat Petőfiről, hiszen a szabadságharc után az osztrák kormány tiltotta a politikai üldözöttek ábrázolásainak forgalomba hozását,⁹¹ s a forradalmár Petőfit még 1854-ig keresték a hatóságok. A Bach-korszakban Petőfi-kép elsőként a Hölgfutár Barabás által készített, 1855-ös arcképalbumában jelent meg; majd Vahot Imre 1856-ban szintén szerepeltette arcképcsarnokában, illetve egy évre rá a Napkelet félbeszakadt, „életnagyságú” képes panteonjából sem maradhatott ki. Ugyanígy Heckenast Gusztáv 1858-as és a Délibáb 1859-es arcképalbuma is megjelenítette a költőt. Emellett olykor a különböző folyóiratok hasábjai között is feltűnt egy-egy metszet, például a Vasárnapi Ujság és Budapesti Viszhang 1856-os számaiban.⁹² Az első Petőfi-szobrot Alexy Károly készítette 1850-ben, ezt azonban a közönség nem ismerhette.⁹³ Az első sokszorosított és forgalomba is hozott Petőfi-szobrot Czélkúti Züllich Rudolf alkototta meg 1857-ben.⁹⁴ 1860-ban Dunaiszky László készített mellszobrot,

⁹⁰ SZELESTEY László, *Petőfi Debrecenben*, Hölgfutár 1857. december 23, 1271. Kiemelés az eredetiben.

⁹¹ ADROVITZ Anna, *ARCpoetica: Petőfi Sándor...*, i. m., 89.

⁹² Budapesti Viszhang 1856. január 10, 16; Vasárnapi Ujság 1856. március 2, 69.

⁹³ A szobor felfedezéséről: VAYER Lajosné, *Petőfi Sándor első szobra – Alexy Károly ismeretlen alkotása* = VARGHA Balázs szerk., *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1959*, Petőfi Irodalmi Múzeum–Képzőművészeti Alap Kiadó, Budapest, 1959, 37–41; ADROVITZ Anna, *ARCpoetica: Petőfi Sándor...*, i. m., 89–31.

⁹⁴ A megosztó fogadtatású mellszobor egy-egy bronz példányát 15–20 pengőforintért lehetett megvásárolni, s az alkotást a pesti műtárlat is bemutatta. Vajda János szintén érzékelt a szobor hibáit, azonban tárgya miatt jóval elnézőbb volt vele: *Nővilág* 1858. július 4, 427. A Vasárnapi Ujság szerint a műtárlati kiállítást követően már 20 pengőforint volt a szobor ára. Vasárnapi Ujság 1858. július 11, 332. A mellszobor későbbi sorsáról, szoborteremben való elhelyezéséről Jókai írt: JÓKAI Mór, *Kakas Márton levelei: CXVI. Furcsa ötletek*, Vasárnapi Ujság 1859. december 11, 597. Veres Endre negatív bírálatot idéz a szobrászról írt átfogó tanulmányában:

majd 1864-ben álló szobrot a költőről.⁹⁵ 1862-ben Kiskőrösön állították fel a Gerenday Antal nevéhez kötődő, első nyilvános, nagyobb sajtó-visszhangot kiváltó, köztéri Petőfi-mellszobrot.⁹⁶

E dolgozatban nincs lehetőségem kitérni a költő életében készült, terjedelmes szakirodalommal bíró képmásokra,⁹⁷ ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy azok alapján készültek az előbb felsorolt, 1850-es években közölt ábrázolások is. Ismereteim szerint a *Petőfi Debrecenben* volt az első olyan festmény, amely nem valamelyik 1849 előtti elődjére hagyatkozott. Noha Orlai Petrich tiltakozott a költő arcát és megjelenését közép-pontba állító értelmezés ellen, a képet sokan portréként értelmezték. Mindez nem meglepő, hiszen a műfaj konjunktúráját élte ekkoriban, s különösen nagy igény mutatkozott Petőfi küllemének és arcképének élethű bemutatására. Így a Hölgyfutár mindenekelőtt az arckép hitelességével reklámozta a műlapot az előfizetési felhívásában, amit a költővel közeli (rokon) kapcsolatot ápoló festő személye garantált.⁹⁸

A portré a legelterjedtebb képi műfaj volt a korszakban, melynek az elsődleges funkciója egy-egy személy identitásának eszményített vagy élethű rögzítése volt. Emellett jelentős szerepet töltött be a magyar nemzetközösségi tudat formálásában is, mivel képes volt a polgári erényeket megtestesíteni és reprezentálni az olvasóközönség számára.⁹⁹ Ahogy azt Várady Antal már idézett levele vagy Kertbeny 1879-es tanulmánya is mutatja, Petőfi emlékének kiemelt jelentősége volt e panteonizációs folyamatban, s még évtizedekkel később is párbeszéd folyt a költő „hiteles” arcképéről.¹⁰⁰

Petőfi István *Bátyám Debrecenben* című költeménye érzékletesen megmutatja a portré műfajának közösségi és személyes hatásmechanizmusait. A vers különlegessége, hogy az eltűnt költő egyik legközelebbi hozzá-

VERESS Endre, *Czélkúti-Züllich Rudolf szobrász élete és munkái (Második közlemény)*, Erdélyi Múzeum 1911, 89–110. Kempf Ferenc elismerően említette az alkotást: KEMPF Ferenc, *A magyarországi szoborművekről*, Budapesti Hirlap 1959. október 14. Züllich egyéb munkáinak megosztó megítéléséről lásd: PRAZNOVSZKY Mihály, *A beolvaszott kegyelet* = KALLA Zsuzsa szerk., *Kegyelet és irodalom: Kultusz történeti tanulmányok*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1997 (A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei, 7), 123–129.

⁹⁵ Előbbi egy londoni kiállításon is bemutatták, az utóbbinak viszont kissé elutasító visszhangja volt. Vö.: Politikai Ujdonságok 1862. február 19, 121; Fővárosi Lapok 1864. június 24, 605.

⁹⁶ A kiskőrösi szoborállításról: Sürgöny 1862. augusztus 19; Pesti Napló 1862. augusztus 13; Vasárnapi Ujság 1862. augusztus 17, 393.

⁹⁷ A Petőfi-ikonográfia kutatása már az 1870-es évektől megindult, lásd: KERTBENY Károly, *Petőfi arcképeiről*, Koszoru: A Petőfi-Társaság havi közlönye, 1879, 10–22. A terjedelmes diskurzus ismertetése helyett csak a legfrissebb szakirodalmi munkákra utalnék, melyek remek áttekintést kínálnak a költő életében készült portrékről: ADROVITZ Anna, *ARCpoetica: Petőfi Sándor...*, i. m.; SZALISZNYÓ Lilla, *A Petőfi-dagerrotípa és az Egressy család: a szakirodalmi hagyomány és a források*, Irodalomismeret 2018/4, 35–61.

⁹⁸ Hölgyfutár 1857. november 28, 1185.

⁹⁹ RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó, történelem...*, i. m., 314–317.

¹⁰⁰ Fővárosi Lapok 1874. szeptember 5, 882; KERTBENY Károly, *Petőfi arcképeiről...*, i. m.

tartozójának – műlap által kiváltott – művészi reflexióit olvashatjuk benne.¹⁰¹ Az elsősorban portréként befogadott (tehát az ábrázolt személy arcára, megjelenésére, identitására fókuszáló) műlapon szereplő fivér látványa elsőként hangsúlyozottan nem a társadalom elképzeléseit, hanem a privát, személyes emlékeket, traumákat és a gyász érzését mozgatja meg a lírai énben. A híres költő nem a kollektív emlékezet és a nemzeti történelem hőseként, hanem családtagként, a személyes emlékezet szereplőjeként jelenik meg.

[...] Kinek volna több oka mint énnekem,
– Függvén szeme átszellemült képeden –
Hogy könnyezzen, s fájjon szíve, kebele
Érted anyám, édes anyám gyermeke!

Elragadja lelkeket a gondolat,
S átalfutja a már távol múltakat [...]

Az Orlai Petrich-kompozíció is egy bizalmas, bensőséges, elérzékenyítő szándékú családtörténeti kontextusban látható viszont:

Hideg szobádon keresztül szél sivit,
Mégfagynál, ha égő lelked nem hevit;
S ki megfoldná kopott szálú rosz gunyád...
Tőled távol, könnyez érted – jó anyád!
S ha elmerengsz boldogtalanságodon,
Nem magadért fáj az neked, jól tudom!...
Lelkedet egy szent fájdalom kinozza:
Boldogtalan szüleidnek balsorsa.¹⁰²

Érdekes szem előtt tartani, hogy ez a személyes perspektíva csak egyetlen eleme, kiegészítő aspektusa a költőről szóló közösségi elbeszélésnek. Nem véletlen, hogy a verszárlat kimozdul a tisztán személyes pozícióból, kollektív igényű szempontokkal ütköztetve a testvérgyászt. S a lírai én – Petőfi forradalmi látomásköltészetének idézésével – a saját halálát megjósoló váteszköltő ismeretlen sírja fölött panasolja el bánatát:

Nem égtél el lassan, mint a mécsvilág –
Ismeretlen sírodon nem nő virág.
Kóró földi; s csak az éji fergeteg
Zugja el ott testvér búját feletted!¹⁰³

¹⁰¹ Önálló tanulmányt igényelne annak vizsgálata, hogy a Bach-korszak irodalmi szereplői miként igyekeztek a Petőfivel való rokonságukat, szoros viszonyukat, egykori ismeretségüket kamatoztatni; esetleg az eltűnt költő poétikai vagy megjelenésbeli megidézésével érvényesülni. Elképzelhető, hogy egy ilyen kutatásnak Petőfi István is szereplője volna, aki 1857 májusában szabadult a hároméves börtönfogságát követő kötelező katonai szolgálat alól. A szabadulása után a legkülönbözőbb irodalmi lapok és társaságok – köztük Lisznyai Kálmán, Székely József vagy Balázs Sándor – nagy érdeklődéssel és nyitottsággal fogadták a költő bizonytalan egzisztenciájú testvérenek irodalmi próbálkozásait. BAJZA József, *Petőfi István* = *Űő*, szerk., *Petőfi István versei*, Kunossy, Szilágyi és Társa, Budapest, 1909 (Petőfi-Könyvtár XVII), 17–19.

¹⁰² PETŐFI István, *Bátyám Debrecenben* (A „Hölgyfutár műlapjához.”), *Hölgyfutár* 1858. március 30, 285.

Megemlítendő, hogy Keserü Katalin szintén a személyes emlékezet és a gyászélmény felől közelíti meg a festményt: „Petőfi alakjában is a viszszavonhatatlan veszteség fájdalmát fogalmazta meg Orlai: *Petőfi Debreceben 1844-ben* című képén”.¹⁰⁴

Történeti zsáner

Az alkotás (irodalom)történeti zsánerként jelenthette a legnagyobb különlegességet a korabeli olvasóközönségnek, hiszen a Bach-korszakban Orlai Petrich képén kívül nem született vizuális ábrázolás a költő életéről.¹⁰⁵ Nem sokkal később, az 1860-as évek elején Székely Bertalan készített életrajzi illusztrációsorozatot Pákh Albert tervezett, befejezetlen Petőfi-biográfiájához,¹⁰⁶ továbbá 1866-ban Munkácsy Mihály is festett egy korai életképet *Petőfi búcsúja a szülői háztól* címmel. Lotz Károly a Petőfi-versek illusztrálása mellett kiemelt szerepet vállalt a költő életútjának megfestésében is, hiszen elsőként ábrázolta vizuálisan *Petőfi halálát* 1863-ban.¹⁰⁷

A történeti zsáner fő jellemzője, hogy hősét hétköznapi közemberként, populárisabb megközelítésben mutatja be, így a befogadója számára egy könnyebben értelmezhető és átélhető „privát történelem vízióját” nyújtja, átmeneti műfajt képezve a zsánerkép¹⁰⁸ és a történelmi festmény

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ KESERÜ Katalin, *A Petőfi-arckép...*, i. m., 60.

¹⁰⁵ Esetleg lejegyezhetjük Orlai Petrich *Petőfi az egri kispapok között* című, bizonytalanul datálható, befejezetlen rajzát, amely meglehet, hogy inkább az 1840-es években keletkezett, ahogy a *Petőfi szüleinél* vagy a *Petőfi Etelke sírjánál* című alkotások. Keserü Katalin a *Petőfi szüleinél* datálását illetően sem tud dönteni, míg Adrovitz Anna 1844-re helyezi a keletkezését. Vö. KESERÜ Katalin, *Orlai Petrics Soma...*, i. m., 60–64; Uő., *A Petőfi-arckép változásai...*, i. m.; ADROVITZ Anna, *ARCpoetica: Petőfi Sándor...*, i. m., 29–31; Uő., *Arcoptica: Petőfi Sándor életében készült ábrázolásai a nyilvánosság és a magánélet tükrében* = SZILÁGYI Márton szerk., *Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014, 227–243.

¹⁰⁶ BÜKY Béla, NAGY Zsuzsa, *Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz*, MTA Könyvtár, Budapest, 1963 (Az MTAK kiadványai, 36).

¹⁰⁷ E. CSORBA Csilla, *A költészet apoteózisa* = KALLA Zsuzsa szerk., *Az irodalom ünnepei: Kultusztörténeti tanulmányok*, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2000 (A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei, 9); ZIBOLEN Ágnes, *Lotz Károly illusztrációi a „János vitéz”-hez* = BARÓTI Dezső szerk., *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 6. 1965–66*, Petőfi Irodalmi Múzeum–Múzeumi Ismeretterjesztő Központ Kiadó, Budapest, 1967, 65–67.

¹⁰⁸ A korszakban elterjedt cigányságábrázolások, alföldi pusztát bemutató tájképek, pásztor-, betyár- és csárdaidillek természetesen már Petőfi költészete előtt is megjelentek a képzőművészetben, a népi témájú műveket gyakran mégis a Petőfi-líra népies paradigmáján keresztül értelmezte a sajtó. Vö. a hazai sajtó Lotz Károly, Markó Ferenc vagy a korszak cigányábrázolásairól szóló írásaival: *Pesti Napló* 1855. június 13; *Budapesti Hírlap* 1856. december 16; *Vasárnapi Ujság* 1869. április 25. A népi és polgári életképekről bővebben: KIRÁLY Erzsébet, PAPP Júlia, *A magyar művészet a 19. században: Képzőművészet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2018, 352–370; SINKÓ Katalin, *Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és a hazai kép-*

között.¹⁰⁹ Mint láttuk, Eötvös József maga javasolta a festőnek, hogy történelmi képeit a közelmúlt eseményeiből, „a legújabb történetekből”¹¹⁰ válassza. A Hölgyfutár hirdetése is hangsúlyozta a mű történelmi becsét, ahogy a történelmi jellegéből eredő elvárásokból fakadtak az első kritikák is.¹¹¹ A *Petőfi Debrecenben* azonban távol áll a történelmi festészet monumentalitásától, mozgalmasságától, emelkedettségétől: a költő szegénységének romantikus-biedermeier eszményítésében vagy a nélkülözéseit illusztráló tárgyi környezetre is érzékeny enteriőr beállításban inkább a zsánerképek ábrázolásmódja érvényesül.

A Petőfi-epigonként (s a székelykáposzta névadójaként) ismert Székely József tanúja volt Petőfi cívisvárosban töltött napjainak, így kommentárja kifejezetten a műlap referenciális vonatkozásait hangsúlyozta, s számos mikrohistóriai adalékkal gazdagította a kép történelmi megközelítésű értelmezését. Például ő is szót ejtett Petőfi kissé szépítve megfestett, Pákh Albert tulajdonában lévő kabátjáról.¹¹² A történelmi hűség igényével írt a költő debreceni lakhatási körülményeiről s az akkori olvasmányélményeinek apró részleteiről is:

De ezt meg égbekiáltó anachronismus nélkül nem tehetjük, mivel hiteles tudomásunk van róla, hogy Petőfinek Debrecenben, a váradutcai újsoron Gulyásné asszonyomnál laktában Hugo Viktoron és Vörösmartyn kívül egyéb párnája nem volt, melyet feje alá rakott volna.¹¹³

Székely megfigyelése szerint Petőfi szobájának kilátása sem felel meg a történelmi hitelesség kívánalmainak, holott Orlai Petrichnek voltak róla adatai.¹¹⁴ A képmagyarázat mintha tapintatosan korrigálni kívánta volna a műlapon ábrázolt utcai látképet:

A szoba ablakáról nem tudom elhatározni: az utcára nyílik-e (mert a váradutcai újsoron, az utra kifele eső ablakból nem látunk ám többé házat, csak homokbukát, kutat, szőlőskertet, meg odább az akasztófát) vagy pedig az udvaron levő tyúk és disznóul végére?¹¹⁵

zóművészetben, *Ethnographia* 1989, 121–154; VESZPRÉMI Nóra, *Barabás Miklós, Petőfi Sándor és az Utazó cigánycsalád: egy közös motívum a 19. századi magyar képzőművészetben és irodalomban*, *Művészettörténeti Értesítő* 2002, 265–286.

¹⁰⁹ Az idézet helye: KIRÁLY Erzsébet, PAPP Júlia: *A magyar művészet ...*, i. m., 330. A műfajról lásd még: Uo., 330–334.

¹¹⁰ Eötvös levele Orlai Petrichnek, i. m., idézi: GALAMB Zsuzsanna, ZSEMBERI Laura, *Orlai Petrics Soma...*, i. m., 47.

¹¹¹ „a helyzethez képest nem rontotta volna a művészi illúziót, ha ruházata még szegényesebb, s ez a történelmi hűséggel sem ellenkezett volna.” *Budapesti Hírlap* 1857. július 8.

¹¹² A ruhadarabot az ötvenes években ereklyeként őrizte a Pákh család, később azonban nyoma veszett. PÁKH Károly, *Petőfi Iglón 1845-ben*, *Vasárnapi Ujság* 1889. június 9, 366; SZÉKELY József, *Petőfi Debrecenben (Műlap a „Hölgyfutár”-hoz 1858-ra)*, *Hölgyfutár* 1857. december 24, 1278.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ ORLAI PETRICH Soma, *Adatok Petőfi ...*, i. m., 361.

¹¹⁵ SZÉKELY József, *Petőfi Debrecenben...*, i. m., 128.

E történeti megközelítés tükrében igazán szembetűnő, hogy a *Petőfi Debrecenben* nem egy valóban megtörtént pillanatot, hanem egy Petőfi verse nyomán elképzelt, s művészi szempontok szerint megalkotott jelenetet ábrázol.

E ponton érdemes röviden áttekinteni Orlai Petrich képzőművészeti narrativitásáról kifejtett nézeteit. A *festészet és költészet rokonsága* (1864) című esszéje szerint míg az irodalom az időbeliségének köszönhetően egy egész történetet elmesélhet, addig a képzőművészet a térbelisége miatt csak egyetlen pillanatot ábrázolhat.¹¹⁶ Szerinte a festészet a szimbolizálás csapdájába esett, amióta időben történő eseményeket kísérel meg ábrázolni egyetlen jól megválasztott mozzanat helyett. A festő ezzel tulajdonképpen azt a jelképeket használó eljárást is kifogásolta, melyet – müncheni mestere, Wilhelm von Kaulbach javaslatára – maga is alkalmazott a II. Lajos holttestének megtalálását ábrázoló, 1851-es képén. S amit – mint láttuk – Toldyék erősen elmarasztaltak.¹¹⁷ Orlai Petrich a korábbi tanára, Kaulbach három kompozícióból álló Macbeth-sorozatán keresztül illusztrálta annak egykori hibáját. Az első, a tragédia elejét bemutató illusztrációt elhibáztottnak tartotta, mert abban egy szimbolikus korona fejezi ki a főhős *jövőbeli* sorslehetőségét. A történet végét megjelenítő, harmadik kompozíciót pedig azért kritizálta, mert abban szellemek szimbolizálják a király bűnös *múltját*. A középső képpel ellenben elégedett volt, hiszen az Shakespeare tragédiájának egy olyan jól megválasztott pillanatát illusztrálja, mely szimbolizálás nélkül is képes bemutatni időben zajló eseményeket: Lady Macbeth lelkiismeretfurdalását, annak okait és sejtető tragikus folyományait.¹¹⁸ A festő téziseinek alapját Lessing *Laokoón* (1766) című értekezése adta, mely szerint a festé-

¹¹⁶ ORLAI PETRICH Soma, *A festészet és a költészet rokonsága = A Magyar Képzőművészet Társulat Évkönyve 1863*, Pest, 1864, 71–72; E hagyományos felfogás posztmodern kritikájáról lásd például: W. J. Thomas MITCHELL, *Tér és idő: Lessing Laokoónja és a műfajok politikája* = SZÖNYI György Endre, SZAUTER Dóra szerk., *A képek politikája: W. J. T. Mitchell válogatott írásai*, JATEPress, Szeged, 99–119.

¹¹⁷ Megjegyzendő, hogy a szakirodalomban terjed egy vélekedés, miszerint Orlai Petrich 1847 óta tervezett Mohács-festményét Petőfi-allegóriaként értelmezték a Bach-korszakban. Ez az állítás Szij Béla 1970-ben írt tanulmányában fogalmazódott meg először, azonban az 1850-es évekbeli recepcióban nincs nyoma ilyen olvasatnak. Szij Toldy Ferenc elmarasztaló levelét idézte hipotézise alátámasztására, azonban az általa citált szövegrész nem utal Petőfi-allegóriára: Toldy szavaiból legfeljebb arra lehet következtetni, hogy a kritikus a nemzeti feltámadás allegóriájaként értelmezte a képet. Keserü Katalin Orlai-monográfiája is elfogadta és átvette Szij nem bizonyított, kissé a korabeli Petőfi-ünnepek hatása alatt alkotott narratíváját, emiatt a kortárs szakirodalom szinte tényként kezeli a hipotézist. Vö. Szij Béla, *Orlai Petrich Soma...*, i. m., 191–192. A Petőfi-allegória mint lehetséges olvasat legutóbb E. Csorba Csilla Petőfi halálának képzőművészeti ábrázolásait vizsgáló tanulmányában tűnt fel. E. CSORBA Csilla, „Van-e jel a siri fádon, / Mutatni, hol pihensz?": *Petőfi végórája, feltámadása a képzőművészet tükrében* = DOBÁS Kata, KALLA Zsuzsa, PARÁDI Andrea, TÓTH Dóra szerk., *Kelj föl és járj, Petőfi Sándor! (1848 emlékezete a kultúra különböző regisztereiben)*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2021, 181–184.

¹¹⁸ ORLAI PETRICH Soma, *A festészet és...*, i. m., 71–72.

szet a térhez kötöttsége ellenére – egy bizonyos mértékig – képbe tudja foglalni az általa ábrázolt pillanat előzményeit és következményeit: „amit a festmény *actu* (megvalósítva) nem tartalmazott, az azért *virtute* (lehetőség szerint) benne volt.”¹¹⁹

Orlai Petrich művészetelméleti nézeteinek tükrében a *Petőfi Debrecenben* sem pusztán Petőfi *Boldogtalan voltam* című költeményének születését mutatja be, hanem „virtute” túlmutat önmagán. Közvetetten magában foglalja, megtestesíti, tetőpontként összesűríti a pályakezdő költő 1844 előtti, nélkülözésekkel terhes életszakaszát.¹²⁰ A Bach-korszak Petőfiről szóló prózai alkotásainak, irodalomtörténeti értékű forrásainak, visszaemlékezéseinek jelentős része éppen Petőfi színészeinek nyomorúságos napjait tematizálta:¹²¹ például a költőről szóló első nagyobb prózai alkotás, Szokoly Viktor *Regényes rajzok Petőfi ifjúkori éveiből* (1858) című regénye.¹²² A tragikus életrajzi mélyponthoz hozzágondolhatjuk az életrajz folytatását is: a költői beérkezéssel járó művészi elismerést, anyagi biztonságot, országos hírnevet. Hiszen a debreceni szegénység jelenti a költő sorsfordulóját: a halál szélén álló,¹²³ lét peremén tengődő Petőfi innen gyalogolt Pestre, ahol Vörösmarty közbenjárására megjelent a sikert hozó első kötet.

A korabeli recepció is alátámasztja ezt a narratív jellegű olvasatot. Vas Gereben képmagyarázata szintén a költő irodalmi beérkezése utáni

¹¹⁹ Gotthold Ephraim LESSING, *Laokoón*, ford. VAJDA György Mihály = Gotthold Ephraim LESSING, *Laokoón – Hamburgi dramaturgia*, válogatta és a jegyzeteket írta BALÁZS István, Fekete Sas, Budapest, 1999, 80.

¹²⁰ Orlai Petrich képeinek sajátosan narratív jellegére már Prém József is felfigyelt az 1880-ban írt nekrológiájában. PRÉM József, *Egy magyar történeti...*, i. m., 323.

¹²¹ A festményhez kapcsolódó képkommentárok, költemények és megzenésítések mellett ide köthető még a Szépirodalmi Közlöny 1858 májusában közölt *Petőfi és az egri kispapok* című írása, amely a költő Debrecenből Pestre vezető útjának egy állomását örökíti meg; illetőleg Petőfi Nóvilág által kiadott, Bajzához írt, Kecskeméten, Debrecenben és Pozsonyban kelt levelei. A *Tompa verseiben* (1858) megjelent *Levél Petőfihez* című, Petőfi bordalai által ihletett vers alcímével is hangsúlyozta az 1844-es keltezését. S ugyanígy említhetők bizonyos Petőfiről szóló költemények (például Sárosi Gyula versei), melyek a költő népiességéhez és bordalaihoz kívántak csatlakozni. Lásd: [–], *Petőfi és az egri kispapok*, Szépirodalmi Közlöny 1858. május 30, 1637–1641; *Petőfi S. magánlevelei* közül, Nóvilág 1860. március 25; TOMPA Mihály, *Levél Petőfihez: Bártfáról 1844 = Uő.*, *Tompa versei*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1858, 187–191; SÁROSI Gyula, *A „csárda romján”*, Hölgyfutár 1858. május 8, 105.

¹²² Külön dolgozatban vizsgálom Szokoly – elsőként a Napkelet 1858-as évfolyamában, folytatásokban megjelent – kisregényét; pontosabban, az életrajzi feldolgozáshoz szükséges adatok hiányában miként, s milyen körülmények között mutatta be Petőfi viszontagságos napjait. Az első könyvformátumú kiadás: SZOKOLY Viktor, *Regényes rajzok: Petőfi Sándor ifjúkori éveiből*, Vahot Imre Kiadása, Pest, 1859, 3.

¹²³ A halál közelségének motívuma Petőfi 1843-as *Élő halott* című versében is megjelent, s később Jókai is hangsúlyozta, hogy olykor éhhalál fenyegette a költőt. „S mondogattuk magunkban, be vigan van most ez a Petőfi! Közel volt pedig akkor hozzá, hogy meghaljon éhen és nyomorban.” JÓKAI Mór, *Tarka élet*, Landerer és Heckenast, Pest, 1855, 18.

egzisztenciális helyzete tükrében értékelte a műlapot, emiatt nem is tartotta tragikusnak vagy botrányosnak a költő nyomorát:

Ne ijedjete meg e képtől, e szegénység nem lesz szemrehányás, a kezdőnek nincs mit követelni. [...] mert nem tudom hány millió magyar bírná el azt a nagy szégyent, – ha Petőfi is végségszékbe hal meg.¹²⁴

A képkommentár középpontjában a művészi szegénység állt. Visszatérő gondolata volt, hogy a társadalom a költőit csak haláluk után ismeri el, és értékeli kellő mértékben.

Hej, ha betévednél a fővárosba, arannyal váltanának meg, üveg alatt tartanának; így tisztelik meg a nagy költő eszközeit, maguk [a költők] pedig bizvást megfagyhattak; s benned is az ám a sokat érő kincs, hogy a költő majdnem melletted fagyott meg.¹²⁵

Úgy tűnik azonban, hogy a műlap nem szimbolizálta kellő mértékben a költői nélkülözést Vas Gereben számára; hiszen valahányszor arról érkezett, rendre eltávolodott Petőfi alakjától, s helyette a szűkölködve elhunyt Vörösmartyú idézte fel.¹²⁶

Láttam én már egy nagy költőnek temetését, – elláthatlan csoport húzódott a gyászravatal után, s egy tapasztalatlan ifjú mellettem azt mondja: „Ez az, – mondja a tisztelgő tömegben végig nézve, – mit a gazdag drága pénzért sem tudna megvenni!” – Igaza van önnek, mondám neki, – csakhogy ismét ez az, mit a megholt a gazdagoknak legolcsóbbért adna!¹²⁷

Székely József képmagyarázatának zárzata is a siker perspektívájából értelmezte a kompozíciót; mintha az ábrázolt napoknak nem a szegénység volna a legjellemzőbb vonása, hanem az egzisztenciális szélsőségek megtapasztalása, s a költői pálya meseszerű fordulata:

[...] ugyan mi mástól lelkesednék e meghatóan szép költői arc, hanemha azon vigasztaló gondolatától, melyet épen leírni készül: hogy e boldogtalanságot meg nem érdemelte. Jól érzi, hogy ő valami mást érdemel: hirt szerelmet, költői halált. És öt év alatt kivívta mind a hármát *hirt, szerelmet, költői halált!*¹²⁸

Megjegyzendő, hogy hermeneutikai képtelenség volna a műalkotás befogadását függetleníteni bizonyos evidens életrajzi információktól. Mindenképpen meghatározza az értelmezést az a tény, hogy Petőfi országos hírnévre tett szert; e tudás birtoka híján már a költő felismerése sem sikerülhetne, hiszen a befogadó is az ismertsége miatt képes azonosítani őt a képen. Vagyis a nyomorúságos viszonyok és az országos siker közötti feszültség pontos életrajzi ismeretek nélkül is befolyásolja az

¹²⁴ VAS Gereben, *Petőfi Debrecenben (Képmagyarázat.)*, Hölgyfutár 1857. dec. 16, 1247.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Petőfi emlékezete tehát jelen volt a költők társadalmi státuszáról, irodalmi-szakmai szolidaritásról szóló diskurzusban, az Írói Segélyegylet megalakulásának (előzmény)történetében is. A segélyegylet történetéről bővebben: T. SZABÓ Levente, *Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: A Magyar Írói Segélyegylet esete*, Irodalomtörténet 2008, 350–356.

¹²⁷ VAS Gereben, *Petőfi Debrecenben...*, i. m., 1247.

¹²⁸ SZÉKELY József, *Petőfi Debrecenben...*, i. m., 128. Kiemelés az eredetiben.

olvasatot. (Sőt, a festmény versillusztrációként való értelmezése sem szakítható el a debreceni időszak utáni költői sikertől, hiszen ebben az olvasatban a kompozíció múltat megszépítő ábrázolásmódja az *Egy telem Debrecenben* lírai énjének retrospektív szemléletét tükrözi. Ugyanígy a kép portréjellege is azért volt releváns a korabeli nyilvánosság számára, mert a híres költőt ábrázolta.) Nem véletlen, hogy már az első életrajz, Gyulai Pál *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* című munkája is az irodalmi beérkezés tükrében mutatta be a költő debreceni nyomorát.

S minő ellentéte a sorsnak! Petőfi 1843/4 telén a debreceni színházban, kit a jegyszedő csak kegyelemből bocsát be, s minden ember koldusként néz le vagy észre sem vesz; s Petőfi 1847. őszén ugyanott, kit az egész közönség éljennel fogad, mint Magyarország ünnepelt lyrikusát.¹²⁹

A művészi szempontok alapján kialakított Orlai Petrich-kompozíciónak tehát szerepe volt egy Petőfi életéről szóló irodalomtörténeti narratívát konstruáló diskurzusban is.¹³⁰

*

A fenti gondolatmenet akkor nyeri el igazán a jelentőségét, ha belátjuk, hogy a *Petőfi Debrecenben* korabeli értelmezésekben is megjelenő, sorsfordulatot sugalló narratívája illeszkedik egy társadalmi-politikai érdekeltsgű elbeszélési sémába is. Noha a címben található évszám igyekszik eloszlatni az esetleges politikai áthallásokat, melyre szükség is volt a Bach-korszak bizonytalan sajtópolitikai közegében.¹³¹ A történeti száner műfajának általános jellemzője, hogy a nemzeti történelmet *pars pro toto* testesíti meg s popularizálja azt hétköznapi, egyszerű, mikrotörténeti epizódokon keresztül. Elhamarkodott volna egy egyéni karriertörténetben testet öltő nemzeti allegóriaként értelmezni a kompozíciót. Ugyanakkor a sorsfordulaton alapuló narratív séma mindenképpen párhuzamot mutat a korszak bizonyos történelmi festményeinek nemzeti nagyelbeszéléseivel; melyek a szabadságharc bukását szimbolizálva kollektív katasztrófákat, történelmi tragédiákat ábrázoltak, áthallásos formában sugallva a kudarc utáni dicsőség, a (nemzet)halál utáni feltámadás, a szabadság visszaszerzésének reményét. Ennek első, úttörő jelentőségű példája éppen Orlai Petrich II. Lajos király holttestét ábrázoló akadémikus történelmi festménye volt, amely vallásos jellegű ikonográfiai mintákkal a nemzethalál utáni újjáéledés ígéretét sugalmazta.¹³²

¹²⁹ GYULAI Pál, *Petőfi Sándor és lírai költészetünk*, Új Magyar Múzeum 1854, 30.

¹³⁰ Vö. SZILÁGYI Márton, *Toldy Ferenc mint középpont: Orlai Petrich Soma Kazinczy és Kisfaludy találkozását bemutató festményéről* = HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa szerk., *Építész a kőfejtőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, reciti, Budapest, 2010, 270–277.

¹³¹ KESERÜ Katalin, *A Petőfi-arkkép...*, i. m., 63. (17. végjegyzet)

¹³² KIRÁLY Erzsébet, PAPP Júlia, *A magyar művészet...*, i. m., 312–315; BÓDI Katalin, *Image and Imagination: The Changing Role of the Art from the 19th Century to the Present in Hungarian National Memory* = MORSE Donald E., RÉTI Zsófia, TAKÁCS Miklós szerk., *The (Web)Sites of Memory: Cultural Heritage in the Digital Age*, Debrecen University Press, Debrecen, 2018, 94–95.